

ดวงดุ่มน้ำโขง : การเปลี่ยนแปลงพื้นที่
ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบริเวณ
พรมแดนไทย-ลาว

● ดร.สพสันต์ เพชรคำ

ลวงลุ่มน้ำโขง : การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน บริเวณพรมแดนไทย-ลาว

Luang in Mekong River: The Change of Socio-economic Space of Communities in Thai-Laos Boundary

ดร.สพัตต์ เพชรคำ¹

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการนำเสนอผลการศึกษาแบบชาติพันธุ์วรรณา (Ethnography) ในพื้นที่ชุมชนบริเวณพรมแดนไทย-ลาว โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนไทย-ลาวบริเวณลวงลุ่มน้ำโขงภายใต้บริบทรัฐชาติสมัยใหม่ โดยใช้แนวคิดพื้นที่ (Space) กับแนวคิดเรื่องพรมแดน (Boundary) เป็นแนวทางสำคัญในการศึกษา ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ลวงลุ่มน้ำโขงบริเวณพรมแดนไทย-ลาวไม่ได้มีสถานะเป็น“พื้นที่ทางกายภาพ” (Physical Space) สำหรับหาปลาในบริเวณแม่น้ำโขงแต่เพียงอย่างเดียว แต่อยู่ในสถานะ “พื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม” (Socio-Economic Space) ที่ถูกสร้างขึ้น เป็นพื้นที่ที่มีความขัดแย้งและเส้นไหลบนพรมแดน (Boundary) ระหว่างรัฐชาติไทยกับลาว รวมทั้งเป็นพื้นที่ที่ถูกช่วงชิง (Contested Space) จากอำนาจรัฐ นายทุนและชุมชนในท้องถิ่น อันเนื่องมาจากการกำหนดเส้นแบ่งพรมแดนที่เกิดขึ้นพร้อมกับ “แผนที่” จากความเป็นรัฐชาติสมัยใหม่ในช่วงอาณานิคมฝรั่งเศสเข้าปกครองลาว อย่างไรก็ตามชาวบ้านทั้งสองฝั่งโขงก็ได้ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐที่ทับซ้อนลงบนพื้นที่ของชุมชนเสมอไป แต่มี “ปฏิบัติการ” เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ให้ “อำนาจของชุมชน” กลับลงทับซ้อนกับพื้นที่ของอำนาจรัฐได้อีกเช่นกัน

Abstract

This article presents the study on the ethnography of the communities at Thai-Laos boundary. Its aim is to examine the socio-economic change of the communities located along the Mekong River, the border between Thailand and Lao PDR. The concept of space and boundary is employed as the key method to conduct this study. This research desires to indicate that the Luang space in the Thai-Laos boundary is not only a physical space where people can do fishing, but as the status of the socio-economic space. It is a flexible area in Thai-Lao bordering area, as well as a contested space caused by governmental power,

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

upholders, and local communities; this disputed borderline was originated from the state of being a modern nation state during the French colonization of Laos. Yet the people living on both sides of the river do not surrender to government power. Conversely they have undergone an “operation” to reinforce their “community power” to overlap the political power.

บทนำ

ความสนใจครั้งแรกของผู้วิจัยในการศึกษาพื้นที่บริเวณชุมชนพรมแดนไทย-ลาวในกลุ่มน้ำโขงเกิดขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2531 ในขณะนั้นประเทศไทยมีนโยบาย “เปลี่ยนสนามรบอินโดจีนเป็นสนามการค้า” ผู้วิจัยจึงมีโอกาสเดินทางไปประเทศลาวเป็นครั้งแรกในชีวิตจากงานเชื่อมความสัมพันธ์ไมตรีไทย-ลาวระหว่างแขวงสะหวันนะเขตกับจังหวัดมุกดาหาร การรับรู้เรื่อง “พรมแดนในจินตนาการ” (Imagined Boundary) ของผู้วิจัยครั้งนั้นหมายถึง พื้นที่ที่มีการแบ่งแยกหรือกีดกันผู้คนที่ไม่ใช่สมาชิกของระบบสังคมให้ออกจากกัน แต่การข้ามแม่น้ำโขงกลับทำให้ผู้วิจัยแปลกใจไม่น้อย เมื่อเห็นเรือหาปลาของชาวบ้านทั้งไทยและลาวจำนวนหลายสิบลำกำลัง “ไหลมือง” ร่วมกัน (หมายถึง การจับปลาในแม่น้ำโขงด้วยการใช้อุปกรณ์ที่เป็น “ตาข่าย” ชาวบ้านเรียกว่า มือง) ในพื้นที่ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลวง” ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยเกิดข้อสงสัยเกี่ยวกับความหมายของพรมแดนว่า ทำไมแม่น้ำโขงจึงกลายเป็น “พื้นที่ทางสังคม” (Social Space) ของชุมชนไทย-ลาวที่ทั้งสองฝ่ายสามารถจัดการใช้พื้นที่ร่วมกันได้ในเมื่อมีเส้นแบ่งพรมแดนของชาติติดกันอยู่ ต่อมาเมื่อผู้วิจัยมีโอกาสข้ามพรมแดนไปประเทศลาวหลายครั้ง และเมื่อมีโอกาสผู้วิจัยก็มักแวะดูและพูดคุยแลกเปลี่ยนกับกลุ่มพรานปลาบริเวณ “ลวง” กลุ่มน้ำโขงอยู่เสมอ ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนบริเวณพรมแดนไทย-ลาวบริเวณลวงกลุ่มน้ำโขง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษา การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนไทย-ลาวบริเวณ “ลวงกลุ่มน้ำโขง” ภายใต้บริบทรัฐชาติสมัยใหม่

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Methodology) เก็บข้อมูลภาคสนามและนำเสนอด้วยวิธีการ “ชาติพันธุ์วรรณา” (Ethnography) ผู้วิจัยเลือกพื้นที่วิจัยแบบเจาะจง (Purposive Sampling) คือ “หมู่บ้านน้ำลาว” (นามสมมุติ) เขตเมืองไชบูลี แขวงสะหวันนะเขต ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของปากน้ำเซบั้งไฟ ลำน้ำสำคัญสายหนึ่งที่ไหลออกทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ทำให้หมู่บ้านแห่งนี้มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมกับชุมชนฝั่งไทยที่อยู่ฝั่งตรงกันข้ามของแม่น้ำโขงเป็นอย่างมาก ทำให้ผู้วิจัยต้องเลือกพื้นที่วิจัยข้ามพรมแดนเพื่อครอบคลุมหมู่บ้านน้ำไทย (นามสมมุติ) ที่ตั้งอยู่ตรงกันข้ามคนละฝั่งแม่น้ำโขง ในเขตอำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ประชากรและกลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย กลุ่มคนหาปลาทั้งสองหมู่บ้านเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Informants) รวมทั้งมีการวิจัยงานเอกสาร (Documentary Research) เพื่อสร้างความเข้าใจในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่พรมแดน ในการเก็บข้อมูลภาคสนามผู้วิจัยได้เข้า

ไปใช้ชีวิตทำกิจกรรมอยู่ร่วมอาศัยกับชาวบ้านในสองหมู่บ้านประมาณหนึ่งปี แล้วนำเสนอผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์ (Description Analysis)

สำหรับแนวคิดในการศึกษาผู้วิจัยใช้แนวคิดเรื่อง “พื้นที่” (Space) กับแนวคิดเรื่อง “พรมแดน” (Boundary) เป็นแนวทางสำคัญ แนวคิดเรื่องพื้นที่นั้นในงาน The Production of Space ของ Henri Lefebvre (1991) ถือได้ว่าเป็นงานวิจัยสำคัญที่ตั้งคำถามเกี่ยวกับ “พื้นที่” Lefebvre ชี้ให้เห็นว่า “พื้นที่” เป็นอาณาบริเวณที่สิ่งต่างๆ มาปะทะประสานกันอย่างหลากหลาย งานดังกล่าวแบ่งการศึกษา “พื้นที่” (Types of Space) ออกเป็น 3 ประเภทด้วยกันคือ พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) พื้นที่ภายใน (Mental Space) และพื้นที่ทางสังคม (Social Space) (Lefebvre. 1991 : 14) โดย Lefebvre มองว่า การจะเข้าใจชีวิตทางสังคมของผู้คนนั้นควรต้องหันกลับมาทบทวนความคิดต่อสิ่งที่เรียกว่า “พื้นที่” (Space) กันใหม่อีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อก้าวข้ามให้พ้นไปจากการมองอาณาบริเวณต่างๆ ที่แยกออกจากกัน การมองพื้นที่ของ Lefebvre จึงเป็นการมอง “พื้นที่” ในฐานะประดิษฐกรรมทางสังคม (Social Construct/Place Making) ที่บรรจุไว้ด้วยความหมาย (Coded Space) ที่เกี่ยวข้องและเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของคนในสังคม

ส่วนแนวคิด “พรมแดน” (Boundary) โดยทั่วไปพรมแดนหมายถึง เส้นแบ่งเขตแดนของรัฐบาล (Nation Border) นอกจากนี้ ธงชัย วินิจจะกุล ผู้เขียนเรื่อง “Siam Mapped : A History of Geo-body of a Nation” (1998) ได้นำเสนอแนวความคิดที่น่าสนใจเกี่ยวกับ “ตัวตนทางภูมิศาสตร์” (Geo-body) ซึ่งหมายถึง ปฏิบัติการของเทคโนโลยีในการจัดการ “เขตแดน” เพื่อสร้างพื้นที่ของรัฐบาล (Nation State) ขึ้นมาโดยอาศัยความรู้ในการจัดการพื้นที่หรือภูมิศาสตร์ รวมทั้งการสร้างสถาบันทางสังคมต่างๆ ขึ้นมารองรับแนวคิด “Geo-body” การสร้างตัวตนทางภูมิศาสตร์ (The Geo-body) จึงเป็นเทคโนโลยีที่ทรงอำนาจของความเป็นชาติ และสิ่งที่มีอิทธิพลทรงอำนาจมากที่สุดคือ การสร้าง “ชาตินิยม” ด้วยการนิยามความเป็น “คนไทย” (Thainess) หรือความเป็น “พวกเรา” (We-self) ที่แตกต่างจากคนอื่น (Otherness) (Winichakul. 1998 : 164)

ผลการศึกษา

การใช้แม่น้ำโขงทำมาหากินร่วมกันของชุมชนสองฝั่ง ทำให้แม่น้ำโขงเป็นพื้นที่เศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญ โดยเฉพาะบริเวณกลางลำแม่น้ำโขงเป็นแหล่งทรัพยากรปลาที่เลี้ยงชีวิตผู้คน พื้นที่จับปลาบริเวณดังกล่าวชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า “ลวง” ความหมายคำว่า “ลวง” ของชาวบ้านคือ พื้นที่ที่ปลาอยู่อาศัยและเป็นบริเวณพื้นที่ที่ใช้จับปลาของชุมชน ชาวบ้านอธิบายลักษณะทางกายภาพ (Physical Space) ของลวงว่า “ลวง” โดยทั่วไปมักมีความยาวประมาณ 1-2 กิโลเมตร ส่วนความกว้างขึ้นอยู่กับฤดูกาล เช่น ฤดูฝนปริมาณน้ำในแม่น้ำโขงมีมากอาจทำให้พื้นที่ลวงมีความกว้างประมาณ 500-600 เมตร ส่วนในฤดูแล้งความกว้างของลวงอาจลดลงเหลือเพียง 200-300 เมตรเท่านั้น ลักษณะสำคัญของลวงที่เอื้อต่อการจับปลาคือ บริเวณพื้นที่ตื้นน้ำตื้นมีลักษณะค่อนข้างราบแบน ไม่มีเกาะแก่งและโขดหินขึ้นปะปนมากจนเกินไป ลักษณะของ “ลวง” ที่ดีจึงควรมีตื้นน้ำเป็นพื้นทรายหรือพื้นหินกรวด เพราะหากตื้นน้ำไม่เรียบหรือมีเกาะแก่งและโขดหินมาก มักส่งผลให้กระแสน้ำไหลเชี่ยวและไหลไม่สม่ำเสมอ รวมทั้งโขดหินอาจเกาะเกี่ยวตาข่ายหรือ “มอ” ที่ใช้จับปลาทำให้

เสียหายได้ พื้นที่ “ลวง” ในลุ่มน้ำโขงตอนล่างบริเวณนี้มีอยู่ด้วยกัน 4 แห่ง คือ ลวงหิน ลวงลัด ลวงห้วงวามและ ลวงท่าเคือ

ลวงในลุ่มน้ำโขงส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สิทธิส่วนรวม (Common Property) ที่สมาชิกในชุมชนทั้งสองฝั่งมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรปลาได้อย่างเท่าเทียมในฐานะสมาชิกชุมชนเดียวกัน สิทธิส่วนรวมดังกล่าวนี้เกิดขึ้นภายใต้การยอมรับตามจารีตประเพณีปฏิบัติที่มีมานานตั้งแต่ในอดีต เช่น มีการจัดลำดับหรือ “คิว” สำหรับการไหลมองร่วมกัน อีกทั้งสมาชิกทุกคนต้องทำการ “สาวลวง” ร่วมกันเพื่อช่วยทำความสะอาดบริเวณพื้นที่หาปลา ด้วยการเก็บกู่ซากกิ่งไม้หรือเศษวัสดุอื่นได้พื้นน้ำในแม่น้ำโขง รวมทั้งมีการประกอบพิธีกรรมร่วมกันของ “พรานปลา” ในลวงเดียวกัน เช่น การเลี้ยง “ผีลวง” หรือผีประจำในลุ่มน้ำโขงตอนล่างในบริเวณนี้ชาวบ้านเรียกกันว่า ผีหอ “เจ้าโตน่งกว้าง” หรือผีเฮือน “เจ้าสามองค์” โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับตำนานพื้นบ้านเกี่ยวกับผีเจ้าเมืองสามองค์และเล่าสืบต่อกันมาว่า เจ้าเมืองสามองค์นั้นเป็นพี่น้องกัน ได้แบ่งเขตแดนแคว้นปกครองประชาชนทั่วไปในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างดังนี้ พระอนุชาองค์แรก คือ “เจ้าเมืองขวา” ปกครองบ้านเมืองอยู่ทางภาคเหนือครอบคลุมบริเวณ “สามหมื่นเมืองเพื่อง” หรือเขตพื้นที่ลวงลุ่มน้ำโขงทางแขวงหลวงพระบางในปัจจุบัน พระอนุชาองค์ที่สอง คือ “เจ้าโตน่งกว้าง” ได้ปกครองเมืองอยู่ทางภาคใต้ ครอบคลุมพื้นที่ลวงลุ่มน้ำโขงแถบบริเวณ “วัดพุงจำปาสัก” แขวงจำปาสัก ตามแนวต่อเขตไม้ลุ่มแบ่งแดนเขมร พรมแดนระหว่างประเทศลาวกับประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ส่วนองค์ที่สามเป็นพี่ชายคนโตคือ “เจ้าโตน่งกว้าง” ได้ปกครองรักษาอยู่ที่เมืองท่าคอย บริเวณใกล้กับปากลำเซบั้งไฟ เขตตอนกลางของลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างจนถึงเขตไม้ลุ่มแบ่งแดนแคว พรมแดนระหว่างประเทศลาวกับประเทศเวียดนามในปัจจุบัน

ตำนานท้องถิ่นของชาวบ้านเล่าว่า ภายหลังจากการสถาปนาองค์พระธาตุพนมและบรรจุกระดูกส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้า (พระอัฐิธาตุ) ตามคำทำนายของพระพุทธเจ้าเสร็จสิ้นลง เจ้าเมืองทั้งสามองค์ดังกล่าวจึงได้ตัดสินใจยอมเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อให้ดวงวิญญาณของพวกตนอยู่เฝ้ารักษาองค์พระธาตุพนมสืบไป โดยเจ้าโตน่งกว้างผู้เป็นพี่ชายคนโตใช้ดาบฟันคอพระอนุชาทั้งสององค์จนเสียชีวิต จากนั้นจึงใช้ดาบเล่มเดียวกันปาดคอตนเอง ตายเป็นผีตามกันไปทั้งสามองค์ จากนั้นเป็นต้นมา ดวงวิญญาณของเจ้าสามองค์ จึงได้ทำหน้าที่ปกปักรักษาองค์พระธาตุพนม อันเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของ “พุทธศาสนสถาน” ที่สำคัญ และตั้งอยู่บริเวณศูนย์กลางของลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างสืบมา นอกจากนี้ดวงวิญญาณของผีเจ้าสามองค์ยังคงคอยปกป้องคุ้มครองชาวบ้านที่อยู่อาศัยในพื้นที่ “ลวงลุ่มน้ำโขง” ซึ่งเป็นอาณาบริเวณโดยรอบขององค์พระธาตุพนมให้อยู่เย็นเป็นสุข มีผลผลิตข้าวปลาอาหารอย่างอุดมสมบูรณ์ ปราศจากเหตุเภทภัยต่างๆ มานานนับหลายร้อยปี ชาวบ้านแถบลุ่มแม่น้ำโขงแห่งนี้จึงถวายตัวเองเป็นข้าทาสบริวารเพื่อดูแลพระธาตุพนมเรียกกันว่า “ข้าพระพุทธ” รวมทั้งกลายเป็นลูกหลานที่ให้ความเคารพนับถือและทำพิธีกรรมเลี้ยงหอ “เจ้าโตน่งกว้าง” หรือผีเจ้าสามองค์เป็นประจำทุกปี สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ “ลวง” ลุ่มน้ำโขงยังเกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศของแม่น้ำโขงที่อาจเปลี่ยนแปลงในแต่ละฤดูกาล บ่อยครั้งที่พื้นที่ลวงบางแห่งเกิดดินตะกอนพัดพามา ทับถมจนกลายเป็นเกาะหรือ “ดอน” อยู่กลางแม่น้ำ

เช่น บริเวณ “หาดแห่” ดังนั้นในปัจจุบันนอกจากการหาปลาแล้วชาวบ้านจึงต้องปรับเปลี่ยนการใช้พื้นที่ในบริเวณลวดงกล่าวเป็นพื้นที่ทำสวนปลูกผักและปลูกยาสูบ การปรับตัวนี้เกิดขึ้นเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของลักษณะภูมิฐานของลวดงนั่นเอง พื้นที่บริเวณ “ลวดงลุ่มน้ำโขง” ดังกล่าวยังถือว่าเป็นศูนย์กลางของการคมนาคมและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในลุ่มน้ำโขงตอนล่างมาตั้งแต่สมัยรัฐโบราณที่เรียกว่า “อาณาจักรศรีโคตรบูร” ดังปรากฏในเอกสารสำคัญคือ “ตำนานอุรังคธาตุ” ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับการเกิดสถานที่สำคัญทางศาสนา เช่น การกำเนิดพระธาตุพนม รวมทั้งการนำเสนอตำแหน่งที่ตั้งอาณาจักรโบราณของรัฐโบราณ เช่น เมืองศรีโคตรบูร เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เมืองอินทปัฐนคร เมืองสาเกตหรือร้อยเอ็ดประดู่ เมืองกุรุทนครหรืออุบลราชธานี และเมืองจันทบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ตำนานยังกล่าวถึงการเกิดแม่น้ำสายสำคัญ ผ่านการกระทำของนาค เช่น แม่น้ำอู แม่น้ำพิง แม่น้ำงึม แม่น้ำโขง แม่น้ำมูลและแม่น้ำชีวายนที รวมทั้งตำนานยังแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ให้เชื่อมโยงกันผ่านความเชื่อทางพุทธศาสนาที่สอดคล้องและมีลักษณะประนีประนอมกับความเชื่อดั้งเดิม

การเปลี่ยนแปลงสำคัญที่ส่งผลต่อการใช้พื้นที่ในอาณาจักรลุ่มน้ำโขงตอนล่างนี้ เกิดขึ้นในสมัยการรุกรานของชาวยุโรปในพุทธศตวรรษที่ 24 เพื่อสถาปนาระบบการปกครองอาณานิคม การเข้ามาของฝรั่งเศสทางดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงสร้างความขัดแย้งกับสยามเป็นอย่างมาก จนในที่สุดฝรั่งเศสได้บังคับให้รัฐบาลสยามลงนามในสนธิสัญญาเมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 แม่น้ำโขงจึงกลายเป็น “เส้นแบ่งพรมแดน” (Borderline) ที่ส่งผลให้อาณาเขตของประเทศลาวปรากฏตัวครั้งแรกใน “แผนที่” ของอาณานิคมฝรั่งเศส ตามสนธิสัญญาดังกล่าวอาณาจักรสยามต้องยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและบรรดาเกาะทั้งหลายให้กับฝรั่งเศส รวมทั้งยอมให้ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตลอดระยะทาง 25 กิโลเมตรเป็นเขตปลอดทหารและเขตปลอดภาษี (สุวิทย์ พิภพขาว, 2519:28-55) เหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลกระทบต่อชุมชนบริเวณพรมแดนไทย-ลาวเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ “ลวดง” ลุ่มน้ำโขงถูกกำหนดเส้นแบ่งพรมแดนลงใน “แผนที่” เกิดการสร้างอำนาจทางการเมืองการปกครองตามแบบ “รัฐชาติสมัยใหม่” เพื่อกีดกันและแบ่งแยกชุมชนออกเป็น “พวกเขา” กับ “พวกเรา” ในพื้นที่ลวดงลุ่มน้ำโขง

การตัดขาดเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนสองฝั่งดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจรัฐ ทับซ้อนลงบนพื้นที่สาธารณะเดิมที่เคยเป็น “อำนาจชุมชน” ในการจัดการพื้นที่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง จนกระทั่งเมื่อรัฐบาลราชอาณาจักรลาวได้รับเอกราชจากประเทศฝรั่งเศสอย่างสมบูรณ์ ในปี พ.ศ. 2497 ความสัมพันธ์ของพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมในบริเวณลวดงลุ่มน้ำโขงช่วงนี้ได้รับการผ่อนคลายลงกว่าเดิม แต่ปัญหาทางการเมืองภายในประเทศของลาวกลับวนเวียนอีกครั้งเมื่อขบวนการคอมมิวนิสต์ของลาวได้ต่อต้านรัฐบาลลาวที่เข้าข้างสหรัฐอเมริกา (แกรนท์ อีแวนส์, 2549 : 101) และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบบสังคมนิยมเมื่อปี พ.ศ. 2518

ชาวบ้านเล่าว่า ช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศลาวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนสองฝั่งโขงอย่างชัดเจนอีกครั้ง การปลดปล่อยประเทศทำให้ชาวบ้านนำลาวหนีไปหลบภัยอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องใน

หมู่บ้านน้ำไทยทางฝั่งประเทศไทยและหมู่บ้านใกล้เคียงเป็นจำนวนมาก มีการบังคับใช้ “อำนาจรัฐ” บริเวณพรมแดนอย่างเข้มข้นด้วยการออกกฎหมายและระเบียบกฎเกณฑ์โดยอ้างการรักษาความสงบและความมั่นคงของชาติ หรือเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ตามแนวพรมแดนตลอดลำน้ำโขง รวมทั้งการพยายามเข้ามาเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากการใช้พื้นที่ร่วมกันของคนทั้งสองรัฐชาติ เช่น เก็บภาษีและค่าผ่านข้ามแดน การจัดการดังกล่าวจึงเป็นการมุ่งขยายฐานอำนาจของรัฐเข้าสู่การครอบคลุมผู้คนและพื้นที่บริเวณพรมแดน

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงจากนโยบายที่มีความแตกต่างของระบบทางการเมืองการปกครองของแต่ละรัฐชาติ ทำให้คนในหมู่บ้านทั้งสองเกิดความขัดแย้ง จากชาวบ้านที่เคยเป็นเครือข่ายทางสังคมเดียวกันเกิดความรู้สึกแบ่งแยกเป็นพวกเรา-พวกเขา เกิดข้อพิพาทเกี่ยวกับการทวงคืนดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้กลับมาผนวกรวมกับฝั่งซ้ายเช่นเดิม และรัฐชาติทั้งสองต่างพยายามเข้ามามีส่วนในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงจนเกิดกรณีพิพาทขึ้นหลายครั้ง โดยเฉพาะกรณีของ “หาดแห่” ที่เป็นที่ตั้งของพื้นที่ “ลวง” สำหรับการจับปลาและเป็นพื้นที่เพาะปลูกสำคัญกลางลำน้ำโขง เดิมหาดแห่เป็นพื้นที่ที่เกิดจากการทับถมกันของดินทรายและหินกรวด (ภาษาลาวเรียกว่า “หินแห่”) เมื่อตะกอนทับถมจนสูงขึ้นจึงกลายเป็น “เกาะ” หรือ “ดอน” ความคลุมเครือของกรรมสิทธิ์ในหาดแห่ทำให้รัฐชาติทั้งสองต้องการเข้ามาจัดสรรการใช้พื้นที่และทรัพยากร หาดแห่จึงกลายเป็นพื้นที่ถูกช่วงชิง (Contested Space) จากอำนาจของรัฐ นายทุนและชุมชนในท้องถิ่น เนื่องจากปัจจุบันหาดแห่เป็นเกาะดอนกลางแม่น้ำโขงเพียงแห่งเดียวที่ยังเป็นพื้นที่ในอาณานิคมของประเทศไทย เพราะในอดีตมีกำนันบ้านน้ำไทยคนหนึ่งเคยนั่งเรือสำรวจเกาะดอนต่างๆ บริเวณกลางลำน้ำโขงร่วมกับเจ้าหน้าที่ สปป.ลาว ในช่วงเดือนพฤษภาคมเมื่อเริ่มเข้าสู่ช่วงน้ำหลาก ทำให้หาดแห่ไม่ได้ไหลพ่นน้ำขึ้นมามากนัก เพียงแต่เห็นปรี่ๆ เรืออยู่บนผิวน้ำโขงเท่านั้น ทำให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายลาวไม่ได้ใส่ใจและบันทึกพื้นที่หาดแห่ลงไปในแผนที่ว่า เป็นเกาะดอนกลางน้ำโขง ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาหาดแห่จึงตกเป็นของรัฐไทยจากการตรวจสอบร่องน้ำลึกและเกาะดอนต่างๆ ในแม่น้ำโขงในคราวนั้น ต่อมารัฐไทยได้ให้สัมปทานหินแห่กับนายทุนเอกชนเข้าไปใช้ประโยชน์โดยให้ชาวบ้านเป็นแรงงานรับจ้างขุดหินแห่ขึ้นมาส่งขายให้กับนายทุน

การสัมปทานขุดหินแห่ดังกล่าว ได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศในลุ่มแม่น้ำโขงมากขึ้นเรื่อยๆ พื้นที่ของหาดแห่พังทลายเพราะหินและทรายในแม่น้ำโขงไหลลงไปแทนที่บริเวณของหินแห่ที่ถูกขุดขึ้น ในขณะเดียวกันการไหลล่อยไปตามกระแสน้ำของดินและหินจากการสัมปทานได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศในลุ่มปลาที่แวดล้อมหาดแห่ พrawn ปลาเริ่มประสบปัญหาการไหลมองจับปลาเนื่องจากหินที่อยู่ใต้อุ้งเท้าปลาไหลไปรวมกันจนแม่น้ำโขงกลายเป็นอุปสรรคต่อการไหลมอง อีกทั้งยังหวาดวิตกว่าหากระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปเรื่อยๆ เช่นนี้อาจทำให้จำนวนปลาลดน้อยลงได้ นอกจากนี้พื้นที่บางส่วนที่ยังคงเหลืออยู่ของหาดถูกน้ำพัดพาหายไปได้ง่าย เพราะการสัมปทานขุดหินทำลายสาหร่ายและหญ้าที่เกาะเกี่ยวหินในหาดแห่ จนทำให้หินและดินถูกน้ำพัดพาไปจนขนาดของหาดแห่เล็กลงไปเรื่อยๆ นอกจากนี้ยังทำความเสียหายต่อพื้นที่หาดและลุ่มบริเวณโดยรอบ ชาวบ้านเสียประโยชน์มากกว่าได้รับผลจากการสัมปทานอย่างแท้จริง ในเวลาต่อมาชาวบ้านน้ำไทยประชุมกันเพื่อแสดงความคิดเห็นและหาทางออกในวิกฤตการณ์ครั้งนี้

ร่วมกัน จนในที่สุดชาวบ้านได้รวมตัวกันประท้วงแล้วมีมติให้รัฐบาลหยุดการให้สัมปทานหินแก่กับเอกชน ด้วยเกรงผลกระทบต่อระบบนิเวศในลุ่มน้ำโขง และต้องการอนุรักษ์หินแร่เอาไว้เป็นสมบัติส่วนรวมของหมู่บ้าน จากการรวมตัวกันต่อต้านของชาวบ้านทำให้การสัมปทานยุติลง ทำให้หาดแห้งคงอยู่เป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจสำคัญของชาวบ้านน้ำไทยต่อไป

ต่อมาเกิดกรณีพิพาทแย่งชิงพื้นที่หาดแห้งระหว่างชาวบ้านน้ำไทยกับการประปาเขตลาวอีกครั้ง ในช่วงเดือนกันยายนปี พ.ศ. 2540 โดยเจ้าหน้าที่ สปป. ลาวได้เกณฑ์ชาวบ้านหลายหมู่บ้านประมาณ 300 คนนั่งเรือประมาณ 20 ลำ มากับเจ้าหน้าที่พร้อมด้วยอาวุธ เพื่อเข้ายึดหาดแห้งให้เป็นของเขตลาว แต่ถูกชาวบ้านน้ำไทยที่รวมตัวกันประมาณกว่า 200 คน ที่ต่างเตรียมมีดพร้าและไม่เป็นอาวุธลงมากุมเชิงป้องกันไม่ให้เรือจากลาวมาจอดเทียบท่าบนหาดแห้งได้ ชาวบ้านบอกว่า ความขัดแย้งครั้งนี้ถือเป็น “ศึกสายเลือดในพื้นที่พรมแดน” ของชุมชนสองฝั่งโขง เพราะต่างมีระบบครอบครัวและเครือญาติหรือมีระบบความสัมพันธ์ของโครงสร้างทางสังคมมาแต่ในอดีต ในที่สุดทั้งสองฝ่ายได้เจรจากดกลกันจึงทำให้เหตุการณ์สงบลง ปัจจุบันชาวบ้านน้ำไทยส่วนใหญ่ยังคงเดินทางไปทำมาหากินที่หาดแห้งเช่นเคย รวมทั้งชุมชนสองหมู่บ้านยังคงมีการจับปลาด้วยการไหลมองร่วมกันในบริเวณพื้นที่ “ลวง” ที่อยู่บริเวณโดยรอบของหาดแห้งต่อไป

สรุปและการอภิปรายผล

จากการศึกษาผู้วิจัยขอสรุปและอภิปรายผลใน 3 ประเด็นดังนี้ ประการแรก การก่อตัวของความสัมพันธ์ในพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงบริเวณปากเซ้งไฟและปากลำน้ำคำ ตั้งแต่สมัยรัฐโบราณในช่วงก่อนการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ ผลการศึกษาพบว่า ลุ่มน้ำโขงตอนล่างอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมากทำให้ความเป็นลุ่มน้ำโขงตอนล่างไม่ได้มีความหมายในเชิงกายภาพเท่านั้น หากแต่เป็น “พื้นที่ส่วนรวม” ที่มีความหลากหลายของระบบนิเวศและความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ปะปนกัน จนเกิดเป็น “ระบบนิเวศวัฒนธรรม” และเกิดการก่อตัวของเครือข่ายความสัมพันธ์ในพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมมาตั้งแต่สมัยรัฐโบราณ จากเอกสารสำคัญ คือ “ตำนานอุรังคธาตุ” หรือตำนานกำเนิดพระธาตุพนมแสดงให้เห็นว่า บริเวณนี้เคยเป็นศูนย์กลางการคมนาคมเชื่อมโยงเครือข่ายเมืองต่างๆ ในลุ่มน้ำโขง ด้วยการสร้างพื้นที่ทางความคิด (Mental Space) ทางพุทธศาสนาประสานกับความเชื่อดั้งเดิมเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายของแต่ละเมือง ในตำนานแสดงให้เห็นว่า บริเวณพื้นที่ชุมชนสองฝั่งลุ่มน้ำโขงไม่ได้ถูกตัดขาดแบ่งแยกออกจากกันอย่างสิ้นเชิง

ส่วนความหมายของ “ลวง” ชาวบ้านอธิบายว่าเป็นพื้นที่ที่ปลาอยู่อาศัยและเป็นพื้นที่สำหรับการจับปลา แต่สิ่งสำคัญเมื่อกล่าวถึงลวงในลุ่มน้ำโขง พรานปลาเกือบทุกคนต่างหมายถึง “ลวง” สำหรับการไหลมองในการหาปลา โดยเป็น “พื้นที่ทางสังคม” (Social Space) ที่เป็นพื้นที่สาธารณะและพื้นที่ “สิทธิส่วนรวม” ของชุมชนทั้งสองฝั่ง เห็นได้จากการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของชุมชนที่มีความเสมอภาคด้วยการจัด “คิว” หรือลำดับในการไหลมองให้กับสมาชิกพรานปลาทุกคนโดยไม่ได้อาศัยสัญชาติว่าเป็น “ไทยหรือลาว” แต่ถูกเชื่อมโยงด้วยระบบความสัมพันธ์ของโครงสร้างทางสังคมระหว่างหมู่บ้านน้ำลาวกับหมู่บ้านไทย ที่ต่างมี

“สำนักทางประวัติร่วมกัน” มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ “ลวง” ร่วมกัน รวมทั้งนับถือ “องค์พระธาตุพนม” และผีเจ้าโต้งกว้างหรือ “ผีลวง” ตัวเดียวกัน ดังนั้นชุมชนสองฝั่งลุ่มน้ำโขงบริเวณปากเซบั้งไฟและปากน้ำคำเป็นเสมือนหนึ่ง “ชุมชนเดียวกัน” มาแต่ในอดีต เป็น “พื้นที่” (Space) ที่มองเห็นความสัมพันธ์กันระหว่าง “คนกับคน” “คนกับธรรมชาติ” และ “คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ”

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการปะทะสังสรรค์ระหว่างรัฐชาติสมัยใหม่กับชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำโขง บริเวณปากเซบั้งไฟและปากน้ำคำ ตั้งแต่การเกิดรัฐชาติสมัยใหม่เมื่อปี พ.ศ. 2436 จนถึงเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยโดยประชาชนลาวในปี พ.ศ. 2518 พบว่าความสัมพันธ์ของชุมชนก่อนที่ลาวก้าวเข้าสู่การเป็น “รัฐชาติสมัยใหม่” และตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ชุมชนสองฝั่งลุ่มน้ำโขงมี “เสรีภาพทางด้านสังคม” ไม่มีการกำหนดพรมแดนเป็นฝั่งซ้ายฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ชาวบ้านสามารถเดินทางไปมาหาสู่กันตามปกติ และองค์พระธาตุพนมเป็นศูนย์รวมจิตใจที่สำคัญของผู้คนในดินแดนแห่งนี้ จนกระทั่งเมื่อประเทศฝรั่งเศสได้ขยายอิทธิพลเข้าสู่ลาว จนนำไปสู่การเกิดสงครามระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ไทยต้องยกดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงให้กับฝรั่งเศสตามสนธิสัญญาไทย-ฝรั่งเศส ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ. 2436 ทำให้ลาวปรากฏความมี “ตัวตนทางภูมิศาสตร์” (Geo-body) เป็นครั้งแรกบน “แผนที่” (Map) ของอาณานิคมของฝรั่งเศส ผลของสนธิสัญญาดังกล่าวทำให้เกิด “การปะทะและการสังสรรค์” ระหว่าง “รัฐชาติสมัยใหม่” กับชุมชนในการจัดการพื้นที่ เนื่องจากสยามเสียอำนาจอธิปไตยทั้งหมดในพื้นที่ฝั่งซ้ายและเกาะดอนทั้งหมดในแม่น้ำโขง รวมทั้งในทางปฏิบัติเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสใช้ “อำนาจรัฐ” ตีความสนธิสัญญาว่า แม่น้ำโขงเป็นของอาณานิคมฝรั่งเศส คนไทยที่ไปใช้แม่น้ำโขงถือว่าเข้าไปใน “เส้นแบ่งเขตแดน” (Borderline) หรือดินแดนของฝรั่งเศส ที่ต้องได้รับการอนุญาตและมีหนังสือเดินทางของฝรั่งเศส ปัญหาอธิปไตยเหนือแม่น้ำโขงจึงเกิดขึ้นและส่งกระทบต่อการใช้พื้นที่ “ลวง” ของชุมชน เส้นแบ่งพรมแดนจากการเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ผ่าลงใจกลางพื้นที่ “ลวง” จนตัดขาดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในสองชุมชน แบ่งออกเป็น “พวกเขา-พวกเรา” อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน การไปหาปลาตามลวงในแม่น้ำโขงถูกตีความว่า ชาวบ้านทางฝั่งไทยกำลังรุกรานอาณาเขตของฝรั่งเศส ทำให้เกิดการจับกุมคุมขังชาวบ้านที่ลงไปแม่น้ำโขงเพื่อหาปลาในพื้นที่ลวง แต่ “อำนาจรัฐ” ทับซ้อนกับ “อำนาจชุมชน” ในช่วงแรกเริ่มของรัฐชาติสมัยใหม่ไม่มีความเข้มข้นมากนัก เนื่องจากปรากฏหลักฐานเฉพาะบริเวณพื้นที่ของเมืองสำคัญตามพรมแดนแม่น้ำโขงเท่านั้น

ต่อมาเมื่อรัฐบาลราชอาณาจักรลาวได้รับเอกราชจากประเทศฝรั่งเศสอย่างสมบูรณ์ เมื่อปี พ.ศ. 2497 (ค.ศ. 1954) ความสัมพันธ์ของพื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำโขงช่วงนี้ ได้รับการผ่อนคลายน้อยกว่าเดิม ชุมชนทั้งสองฝั่งลุ่มน้ำโขงสามารถข้ามไปมาหาสู่กันได้อย่างปกติ พยานปลาในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงสามารถดำรงชีวิตด้วยการไหลมองในแม่น้ำ รวมทั้งการเดินทางไปมาบริเวณพรมแดนไทย-ลาวได้ตามปกติ จนกระทั่งเกิดการแบ่งแยกความสัมพันธ์อีกครั้ง อันเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบสังคมนิยมของประเทศลาวในปี พ.ศ. 2518 (ค.ศ. 1975) ทำให้มีความแตกต่างกันในระบบการเมืองการปกครองอย่างชัดเจน จนเกิดความเข้มงวดในการใช้ “อำนาจของรัฐ” ทับซ้อนลงบนพื้นที่ลุ่มน้ำโขงในบริเวณพรมแดนไทย-ลาวอีกครั้ง เช่น การใช้อำนาจรัฐใน

การบังคับปกครองชาวบ้านเพื่อความมั่นคงทางการเมืองสร้างความหวาดระแวงให้คนทั้งสองฝั่ง พรานปลาที่ลง
ไปไหลมอมในพื้นที่ลุ่มกลางแม่น้ำโขงหลายคนถูกเข้าใจผิดว่า เป็นคนหลบหนีข้ามพรมแดนหรือเป็นฝ่าย
ตรงกันข้าม ทำให้ทหารห้ามไม่ให้ชาวบ้านออกนอกบ้านหลังหกโมงเย็น พรานปลาหลายคนไม่ได้ไปไหลมอม
เพราะกลางวันถูกเกณฑ์แรงงาน หรือถ้าหากอยากออกไปหาปลาจำเป็นต้องให้ทหารนั่งเรือไปด้วยเพื่อความ
ปลอดภัย ปรากฏการณ์ดังกล่าวทำให้พรานปลาหลายคนหยุดการหาปลา การทำมาหากินที่ฝืดเคืองและการถูก
ตัดขาดออกจากพื้นที่ทางเศรษฐกิจสังคมของตนเองจากอำนาจรัฐที่ทับซ้อนพื้นที่ที่ทำมาหากินของชาวบ้าน ทำให้
ชาวบ้านส่วนหนึ่งตัดสินใจหลบหนีข้ามพรมแดนมาเป็นคน “ลาวพลัดถิ่น” ในบ้านน้ำไทย

นอกจากนี้อำนาจรัฐที่ทับซ้อนพื้นที่อำนาจชุมชนสองฝั่งยังส่งผลให้มีการช่วงชิงพื้นที่บริเวณ “ลวง”
จากกลุ่มอำนาจต่างๆ เห็นได้จากกรณีหาดแห่ที่เดิมเป็น “ลวง” กลางแม่น้ำโขง กระทั่งมีขนาดสูงขึ้นจน
กลายเป็นเกาะดอนกลางน้ำที่แวดล้อมไปด้วยลวงต่างๆ ความอุดมสมบูรณ์ของดินและหินแร่ที่มีความแข็งแรง
ทนทาน อีกทั้งจำนวนพันธุ์ปลาที่อาศัยอยู่แวดล้อมพื้นที่ของลวง ทำให้พื้นที่บริเวณนี้ถูกช่วงชิงจากรัฐ นายทุน
และชาวบ้าน ทั้งในกรณีที่ดินรัฐให้สัมปทานหินแร่แก่นายทุน ชาวบ้านที่ต้องการอนุรักษ์หินแร่และเกรง
ผลกระทบจากการสัมปทานที่ทำลายลวง รวมทั้งการช่วงชิงพื้นที่หาดแห่ระหว่างรัฐลาวกับชาวบ้านในหมู่บ้าน
น้ำไทยอีกด้วย

ประการที่สาม ปฏิบัติการเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์จากการปะทะสังสรรค์ระหว่างรัฐชาติ
สมัยใหม่กับชุมชนในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงพบว่า ชุมชนสองฝั่งลุ่มน้ำโขงต่างมี “ปฏิบัติการ” หลายอย่างเพื่อการ
ดำรงอยู่ (Resists) ในพื้นที่ลุ่มน้ำโขงของชุมชนพรมแดนไทย-ลาวภายใต้บริบทวัฒนธรรมข้ามพรมแดน
เช่น ประเด็นแรก คือ การสืบทอด “อำนาจผีเจ้าโต่งกว้าง” หรือผีเฮือนเจ้าสามองค์เพื่อการดำรงอยู่ของพื้นที่ทาง
เศรษฐกิจและสังคมบริเวณลุ่มน้ำโขง” เห็นได้ว่า ชาวบ้านบริเวณพื้นที่ “ลวงลุ่มน้ำโขงตอนล่าง” ได้ใช้ความ
เชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับเจ้าเฮือนสามองค์เป็นปฏิบัติการสำคัญเพื่อการดำรงอยู่ของพื้นที่ทางเศรษฐกิจและ
สังคมของตนเองภายใต้บริบทวัฒนธรรมข้ามพรมแดนในปัจจุบัน ขอบข่ายอำนาจของเฮือนเจ้าสามองค์แสดง
ให้เห็นเครือข่ายอำนาจของวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ที่ครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่ทางตอนเหนือแขวงหลวง
พระบาง ทางทิศตะวันออกของลำเซบั้งไฟไปจนถึงพรมแดนเวียดนาม ทางตอนใต้แถบวัดพญาป่าสักไปจนถึง
พรมแดนกัมพูชา

ประเด็นที่สอง “สังคมพรานปลา” กับการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ในพื้นที่ “ลวง” การจัดคิวไหล
มอมเน้นความเสมอภาคและให้ “สิทธิ” เท่าเทียมระหว่างพรานปลาด้วยกันโดยไม่เลือกว่าเป็นสัญชาติใดแล้ว ยัง
เป็นช่วงเวลาของการสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมร่วมกันอันเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่ายสังคม
พรานปลา เพื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของคนใน “ลวงลุ่มน้ำโขง” เข้าด้วยกัน และประเด็นที่สาม
คือ สิทธิชุมชนบริเวณ “ลวง” ลุ่มน้ำโขงกับการเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่พรมแดนไทย-ลาว แสดงให้เห็นว่า พื้นที่
ลวงไหลมอมกลางน้ำโขงหรือบริเวณเกาะดอนที่รายล้อมไปด้วยพื้นที่ลวงปลา เป็นพื้นที่ที่ได้รับการให้ความหมาย
จากคนท้องถิ่นที่แบ่งปันใช้ทรัพยากรร่วมกันว่า เป็น “สิทธิชุมชน” (Common property) ในการจัดการใช้พื้นที่

ที่มีได้จำกัดไว้สำหรับพลเมืองรัฐชาติใดรัฐชาติหนึ่ง หากแต่เป็นการบ่งบอกว่าใครเป็นผู้สามารถใช้พื้นที่นี้ได้ ขึ้นอยู่กับการมี “สำนึกร่วมของชุมชนในท้องถิ่น” ดังเช่น การใช้พื้นที่ “ลวงลุ่มน้ำโขง” บริเวณหาดแห่งที่เกิดขึ้น ก่อนการวาดเส้นลงบนแผนที่ในบริเวณพรมแดน แสดงให้เห็นถึงพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนมี ขอบเขตพื้นที่ที่กว้างขวางไม่จำกัดอยู่กับเส้นพรมแดน และคนในท้องถิ่นเท่านั้นถึงทราบคำว่า “พรมแดนทาง สังคม” (Social Boundaries) ของตนเองมีขอบเขตอยู่ที่ใด

การข้ามพรมแดนไปมาหาสู่กันของชุมชนสองฝั่งลุ่มน้ำโขง ยังคงดำเนินไปตามพื้นฐานทางสังคม ประเพณีและวัฒนธรรมที่มีมาแต่อดีต ในปัจจุบันการทับซ้อนของอำนาจรัฐบริเวณพรมแดนไทย-ลาวยังคงมีอยู่ แต่ไม่ได้หมายความว่า ชาวบ้านทั้งหมดได้ยอมจำนนต่ออำนาจรัฐเสมอไป หลายคนต่างสร้างกลยุทธ์บางอย่าง เพื่อ “แสดงตน” ว่า คงมีสิทธิในการจัดการกับพื้นที่นี้อยู่ ดังคำกล่าวของชาวบ้านว่า “แม่น้ำโขงมันบ่แม่นแต่ ของเฮผู้เดียว มันเป็นแม่น้ำของทั้งสองชาติ” ดังนั้นชาวบ้านน้ำไทยส่วนหนึ่งยังคงข้ามไปหาปลาทางฝั่งหมู่บ้าน น้ำลาว และชาวบ้านส่วนมากมักข้ามพรมแดนอย่างไม่เป็นทางการโดยหลบเลี่ยงกฎหมายโดยไม่ได้ให้ความ สนใจและความสำคัญกับอำนาจของรัฐมากนัก ในหลายครั้งชาวบ้านได้อาศัยเส้นรอยต่อของอำนาจรัฐไทยกับ ลาวในบริเวณพรมแดน ให้เป็นประโยชน์ต่อการสร้างพื้นที่ของตัวเอง เช่น การจับปลาในพื้นที่ “ลวง” กลางลำ น้ำโขงหรือการข้ามแม่น้ำเพื่อไปเก็บของป่าในบริเวณป่าของอีกฝั่งหนึ่ง ชาวบ้านต่างบอกว่า บริเวณดังกล่าวเป็น “สิทธิของชุมชน” ที่เคยปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องและยาวนานนับแต่ในอดีต บางคนถึงกับบอกว่าพื้นที่บริเวณ “ลวง” ลุ่มน้ำโขงไม่มีใครเป็นเจ้าของ หรือ “No man’s land” คนท้องถิ่นทั้งสองฝั่งโขงจึงร่วมกันแบ่งปันใช้ ทรัพยากร โดยไม่มีการแบ่งตามสิทธิพลเมืองของรัฐชาติไทยหรือลาว แต่ขึ้นอยู่กับการมี “สำนึกร่วมของคนใน ท้องถิ่น” ที่รู้ดีว่า “พื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม” ของพวกตนมีขอบเขตมากน้อยเพียงใด และอีกประการหนึ่ง ผู้วิจัยพบว่า กระแสของ “ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม” จากฝั่งไทยได้แผ่ขยายเข้าไปครอบคลุมในพื้นที่อาณา บริเวณพรมแดน เป็นการ “เปิดพื้นที่บริเวณลวงลุ่มน้ำโขง” ให้มีขอบเขตกว้างขวางมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม เช่น การ จับปลาเพื่อการค้า ทำให้ชาวบ้านต่างพัฒนาเทคนิควิธีการและอุปกรณ์ของเครื่องมือจับปลาที่มีประสิทธิภาพ มากยิ่งขึ้น จำนวน “พรวนปลา” ในพื้นที่ลวงแต่ละแห่งมีเพิ่มขึ้น สิ่งเหล่านี้ได้ส่งผลต่อปริมาณปลาที่ลดลง และ ทำให้ “ลวง” ลุ่มน้ำโขงกลายเป็น “พื้นที่ของการแข่งขันและการช่วงชิง” (Contested Space) มากยิ่งขึ้น

การที่แม่น้ำโขงถูกทำให้เป็นพรมแดนด้วยการถูกขีดเส้นแบ่งลงบน “แผนที่” ทำให้ชุมชนทั้งสองฝั่ง ในประเทศไทยกับลาวเกิดการแบ่งเขาแบ่งเราตามแนวคิด “ตัวตนทางภูมิศาสตร์” (Geo-body) ของธงชัย (Winichakul, 1998 : 164) รัฐชาติได้อาศัยความรู้ในการจัดการพื้นที่หรือภูมิศาสตร์และสร้างสถาบันทางสังคม ต่างๆ ขึ้นมารองรับอำนาจของตน สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการใช้พื้นที่ “อำนาจรัฐ” ทับซ้อนกับพื้นที่ “อำนาจ ชุมชน” ในบริเวณลวงลุ่มน้ำโขงของหมู่บ้านน้ำลาวและบ้านน้ำไทย อย่างไรก็ตามปฏิบัติการของชาวบ้านได้ แสดงการโต้แย้งออกมาในรูปแบบต่างๆ เพื่อทำให้วัฒนธรรมข้ามพรมแดนยังคงดำเนินต่อไป รวมทั้งเป็น การ “สร้างพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม” ของคนใหม่และลงทับซ้อนกับพื้นที่ “อำนาจรัฐ” อีกต่อหนึ่ง แนวคิด เรื่องพื้นที่ (Space) และพรมแดน (Boundary) ในงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่า พื้นที่ทั้งสาม คือ พื้นที่ทางกายภาพ

(Physical Space) พื้นที่ภายใน (Mental Space) และพื้นที่ทางสังคม (Social Space) ตามแนวคิดของ Lefebvre ต่างถูกเชื่อมโยงระหว่างกันและไม่มีขอบเขตของพรมแดนอย่างชัดเจน แต่ขอบเขตของพื้นที่ดังกล่าวขึ้นอยู่กับปฏิบัติการและเงื่อนไขต่างๆ ของ “คนภายในท้องถิ่น” ที่พยายามให้หลุดพ้นจากการจำกัดขอบเขตอำนาจของรัฐ เป็น “การสร้างพื้นที่ทางสังคม” ภายใต้บริบทรัฐชาติสมัยใหม่และวัฒนธรรมข้ามพรมแดนของชุมชนบริเวณพรมแดนไทย-ลาว และเป็นการปรับตัวในพื้นที่เพื่อการดำรงอยู่ของพื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม อำนาจอรัฐจึงไม่สามารถแบ่งแยกชุมชนสองฝั่งโขง “ปฏิบัติการ” ของชาวบ้านจึงเป็นการโต้แย้งการมี “ตัวตนทางภูมิศาสตร์” (Geo-body) ตามแผนที่ที่ถูกสร้างขึ้นจากอำนาจของรัฐ อีกทั้งไม่สามารถปิดกั้นการเคลื่อนไหวไปมาในการข้ามแม่น้ำโขงของผู้คนภายใต้วัฒนธรรมข้ามพรมแดนในปัจจุบัน ทำให้ “ลาว” ยังคงเป็น “พื้นที่ทางเศรษฐกิจและสังคม” ของชุมชนลุ่มน้ำโขงสืบเนื่องต่อไป

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยขอเสนอแนะว่า “กลยุทธ์” ที่เป็นกลไกในการสร้างความสัมพันธ์อันดี อันมีส่วนช่วยลดความขัดแย้งและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาว คือ กลไกความสัมพันธ์ของท้องถิ่นในระดับชุมชนกับชุมชนไม่ใช่ในระดับรัฐชาติ เพราะจากการศึกษาพบว่า เครือข่ายความสัมพันธ์ในระดับชุมชนมีรากฐานมาจากระบบครอบครัวและเครือญาติอันเป็น “เส้นใยทางวัฒนธรรม” ที่ยึดโยงความสัมพันธ์ของผู้คนท้องถิ่นใน “พื้นที่” ให้เข้าด้วยกัน แม้ถูกเส้นแบ่ง “พรมแดน” ระหว่างประเทศให้แยกออกจากกันก็ตาม

เอกสารอ้างอิง

- แกรนท์ อีแวนส์. (2549). ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศลาว ประเทศกลางแผ่นดินใหญ่เอเชียอาคเนย์. แปลโดย
ดุยทิพย์เฮียมอน. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวิร์ม.
พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2537). “บทบาท” ใน อธิราชวาทะ (ตำนานพระธาตุพนม). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : เรือน
แก้วการพิมพ์.
ศุวิทย์ พิทักษ. (2519). ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. 112-126. กรุงเทพฯ : ศูรสภา.
Lefebvre, Henri. (1991). **The Production of Space**. Translated by Donald Nicholson-Smith. USA :
Blackwell.
Winichakul, Thongchai. (1998). **Siam Mapped : A History of the Geo-body of a Nation**. Chiang Mai :
Silkworm Books.